

Guia de Lectura

Escriptors i artistes alemanys exiliats Mallorca (1930-1936)

b! biblioteques
municipals
de Palma

Biblioteca de Gènova
abril 2020

Ajuntament de Palma

Introducció

Els anys trenta del segle passat varen suposar l'inici d'una època molt convulsa tant a Europa com a la resta del món. En el cas concret d'Alemanya va suposar un canvi tan gros que molts dels seus ciutadans es varen sentir amenaçats per diferents motius, entre els quals destaquen els polítics i també els racials. Molts d'escriptors i artistes no s'escaparen d'aquestes amenaces i decidiren emprendre el camí de l'exili, la qual cosa va marcar la seva vida, tant la personal com la professional.

Alguns d'aquests artistes i escriptors, potser per motius diferents, escolliren Mallorca com a etapa inicial o definitiva d'aquest exili.

En aquesta guia de lectura hem tractat d'incloure alguns recursos al voltant d'aquests escriptors i artistes, tant en forma d'obres d'alguns d'ells com d'estudis sobre les obres i els seus autors en forma de llibre i articles.

En una primera part, hi hem inclòs alguns dels llibres sobre viatges i viatgers tant del segle XIX com de començaments del XX, que serveixen com a precedent de la visió de Mallorca que tendran els estrangers que s'establiran a Mallorca a partir de 1930.

Alguns d'aquests llibres ja consten a la guia de lectura preparada per la Biblioteca de Cort que, amb el títol d'*El viatgers a Mallorca durant el segle XIX i principis del XX*, es va publicar el 2019. Per tant, n'hem fet una selecció i n'hi hem inclòs altres.

A la segona part hi podreu trobar tant llibres com articles ja directament relacionats amb la mena de personatges que avui tractam, i ja avisam que segurament no hi són tots, però sí que són molt representatius de l'època que tractam.

És cert que alguns d'ells hi estan més representats que altres, però això senzillament vol dir que encara hi ha molt de camp per investigar i que la darrera paraula encara no està dita.

Finalment es proposen tres audiovisuals que estan disponibles a internet, els quals ajuden a completar el retrat, sempre provisional, d'aquell temps i d'aquelles persones.

Llibres de viatgers

Segles XIX-XX

(Selecció)

BIDWELL, Charles Toll (1997). *Les Illes Balears*. [estudi preliminar de Joan Miquel Fiol Guiscafré]. Palma: Leonard Muntaner Editor.

CABIB

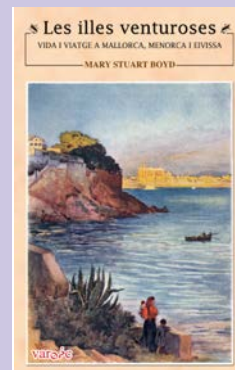
Més que un llibre de viatges es tracta d'una descripció minuciosa feta des de l'illa per Charles Toll Bidwell (1831-1887), el qual va ser cònsol britànic a les Illes Balears des de 1869 fins a 1875. Membre de la Societat Geogràfica de Londres, el seu llibre és una font excel·lent per les interessants descripcions de les Illes i de la vida a la ciutat.

BOYD, Mary Stuart (2008). *Les illes venturoses: vida i viatge a Mallorca, Menorca i Eivissa*. Palma: Documenta Balear.

CABIB

Com vestien els nostres avantpassats? Què menjaven? Mary Stuart Boyd ens conta el seu viatge amb tants de detalls que ens resultarà fàcil imaginar-nos com era la vida i la gent de les illes.

CIRER, Joan Carles (2009). *La invenció del turisme de masses a Mallorca*. Palma: Documenta Balear.

CABIB

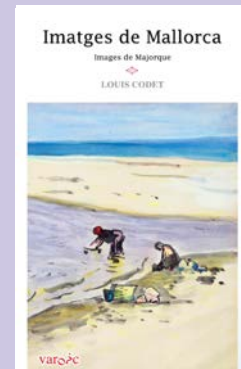
En temps de la Segona República, Mallorca ja era la principal destinació turística espanyola i el turisme era una de les principals fonts de renda il·lenques. Aquest llibre s'endinsa en l'apassionant viatge del turisme mallorquí, des de l'arribada dels primers turistes aventurers, com George Sand, fins a la conversió d'aquesta illa en una de les principals destinacions del naixent turisme de masses.

CODET, Louis (2009). *Imatges de Mallorca*. Palma: Documenta Balear.

CABIB

El 1911 Louis Codet va fer un viatge a Mallorca que es va plasmar en el relat *Imatges de Mallorca*, publicat en el *Bulletin Trimestrel de la Section du Canigou du Club Alpin Français* l'any següent. El text és un itinerari per Mallorca amb una visió clarament poètica, acompanyat de fotografies i dibuixos. Però el viatge de Codet va anar més enllà perquè el seu imaginari li va permetre de pintar *in situ* una sèrie d'aquarel·les, de projectar quatre poemes i la novel·la *César Cáperan ou la Tradition*, en què el protagonista cerca a Mallorca un indret on poder definir la seva actitud davant la vida.

DARÍO, Rubén (2001). *La isla de oro: el oro de Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta.

CABIB

El 1906 Miquel dels Sants Oliver va publicar una obra costumista que portava per títol «Illa daurada, la Ciutat de Mallorques» i que sembla ser la primera que dona l'apel·latiu de daurada a la major de les Balears. Però l'èxit i difusió de l'apel·latiu es deu, sobretot, a Rubén Darío que, durant la seva estada a Mallorca el 1907 publicaria «La isla de oro». En aquesta obra pot llegir-se «És l'illa d'or per gràcia del sol diví». El tòpic va tenir molt èxit i diversos escriptors del primer terç de segle XX van amplificar la difusió de l'adjectiu. Unamuno publica, en 1922, «En la isla Dorada».

DDAA (2009). *La mirada del viatger. Les Balears a les col·leccions fotogràfiques de la Biblioteca de Catalunya (1900-1935)* [selec. i ed. Ricard Marco i M. Mercè Riera]. Barcelona: Espai Mallorca.

CABIB

El gener del 2009 es va dur a terme la present exposició amb el títol «La mirada del viatger. Les Balears a les col·leccions fotogràfiques de la Biblioteca de Catalunya (1900-1935)» amb fons de Josep Salvany, Joan Nonell, Guillem Bestard, Frederic Mompou, Leandre Cervera i Francesc Matheu, que és la que ara es presenta.

D'ESTE, Margaret (2014). *A Mallorca amb una càmera: viatge per Mallorca, Menorca i Eivissa la primavera de 1906*. Palma: Jaume Boada Salom.

CABIB

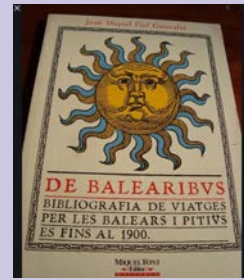
Aquest llibre té un títol enganyós, perquè només fa referència a Mallorca quan, en realitat, explica experiències viatgeres també a Eivissa i a Menorca, per aquest ordre. Està estructurat en quatre parts: les dues primeres fan referència a Mallorca, la tercera a Eivissa (dividida en Vila, Santa Eulària, la necròpolis del puig des Molins i ses Salines) i la quarta a Menorca.

FIOL GUISCAFRÉ, Joan Miquel (1990). *De Balearibus: Bibliografia de viatges per les Balears i Pitiüses fins al 1900*. Palma: Miquel Font.

CABIB

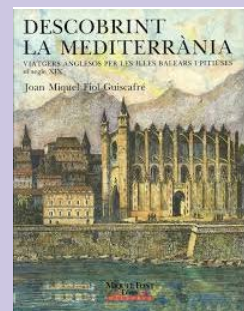
Fiol Guiscafré recull la primera bibliografia –ordenada cronològicament– sobre llibres de viatges a les Illes Balears i les Pitiüses, centrada en els segles XVIII i XIX, amb més de mil referències, que inclouen també testimonis de viatgers anteriors.

FIOL GUISCAFRÉ, Joan Miquel (1992). *Descobrint la Mediterrània: Viatgers anglesos per les Illes Balears i Pitiüses el segle XIX*. Palma: Miquel Font.

CABIB

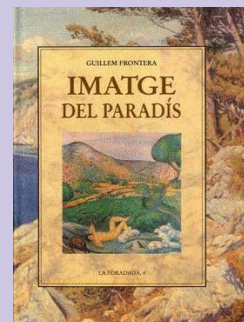
Aquest llibre ens informa de qui eren tots i cada un dels viatgers i de les peripècies i curioses anècdotes que els van succeir durant el seu periple mediterrani, i tot això acompanyat amb una rigorosa notícia bibliogràfica de tot el que escrivien.

FRONTERA, Guillem (1994). *Imatge del paradís*. Palma: Olañeta.

CABIB

Imatge del Paradís és un viatge sentimental a una Mallorca que es va fondre en el passat i a una altra que encara batega en el paisatge, en la literatura i en la pintura. Durant la seva estada a l'illa, el nostre hipotètic viatger haurà fet camí al costat de escriptors i artistes que ens visitaren el segle passat —George Sand, Jovellanos, Pau Piferrer, Rubén Darío, Santiago Rusiñol, etc.—, i haurà escoltat atentament el que han dit de Mallorca i dels mallorquins, del paisatge que els extasiava –imatge del paradís– i de la manera de ser i de viure dels nostres avantpassats.

GARCÍA I BONED, Germà (2003). *Mallorca vista per viatgers alemanys*. Palma: Miquel Font.

CABIB

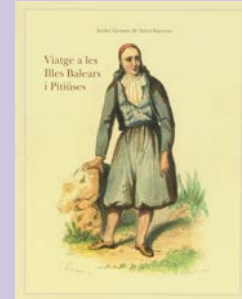
L'autor ha recollit cronològicament diversos textos d'alguns viatgers alemanys que abracen des de les acaballes del segle XIX fins a mitjan segle XX. Es tracta de viatgers alemanys que han escrit, pensat o descrit respecte de Palma i l'illa de Mallorca. En total, inclou la visió de 7 personatges: Dr. Hernman Alexander Pagenstecher, Dr. Moritz Willkomm, Dr. Otto Bürger, Alfredo Baeschlin, Manfred Schneider, Friedrich Christiansen i Joachim Günther.

GRASSET DE SAINT-SAUVER, André (2008). *Viatge a les illes Balears i Pitiüses*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

CABIB

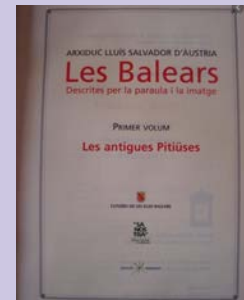
Descripció d'un viatge realitzat el 1800 per un il·lustrat francès, que arribà a la Ciutat de Mallorca com a comissari de relacions comercials i cònsol de l'Imperi francès.

LLUÍS SALVADOR, Arxiduc d'Àustria (1999-2003). *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Palma: Govern Balear; Sa Nostra; Grup Serra.

CABIB

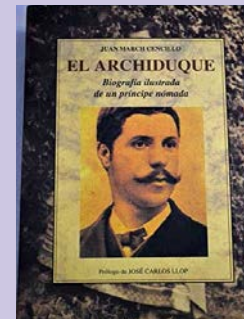
Escrita en alemany, els nou volums de què consta aparegueren anònims, amb gran luxe tipogràfic i il·lustració abundant. Fruit de molts anys de treball, fet amb la col·laboració dels millors erudits de les Illes, constituí un esforç notable per a descriure amb criteris positivistes les Illes Balears i inventariar-ne els aspectes socials, històrics, econòmics, culturals, etc.

MARCH CENCILLO, J. (1992). *El archiduque: biografía ilustrada de un príncipe nómada*. Palma: Olañeta.

CABIB

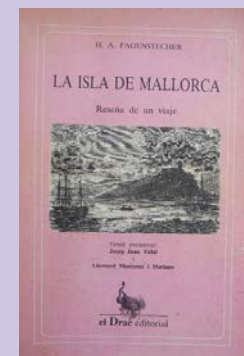
Una de les biografies més exhaustives sobre l'arxiduc Lluís Salvador (Florència 1847-Praga 1915). S'hi poden llegir capítols sencers sobre Mallorca i personatges que tenen a veure amb l'illa. L'Arxiduc arribà per primera vegada a Mallorca el 1867. El 1872 comprà Miramar i amb el temps arribà a posseir la major part de finques situades entre Valldemossa i Deià. La investigació de Joan March Cencillo es basà en els papers, els documents, les fotografies, etc. que custodiaven els seus antics hereus.

PAGENSTECHER, H. A. (1989). *La isla de Mallorca: Reseña de un viaje*. [Estudi preliminar de Josep Juan Vidal i Lleonard Muntaner]. Palma: El Drac.

CABIB

El naturalista H.A. Pagenstecher va visitar les Balears en dues ocasions, el 1867 i el 1870. El seu llibre es publicà gairebé simultàniament en alemany i castellà i és la mirada d'un científic que, amb el temps, resultarà ser una primera introducció a les ciències naturals a les illes Balears.

SAND, George (1993). *Un hivern a Mallorca* [pròleg de Jaume Vidal Alcover]. Palma: Moll.

CABIB

Poques vegades l'estada de dos viatgers il·lustres ha tingut tantes repercussions positives per a Mallorca. D'una banda, el prestigi literari de George Sand va fer que els seus judicis favorables sobre Mallorca creassin opinió; de l'altra, l'estada de Frederic Chopin ha convertit la Cartoixa de Valldemossa en un lloc de pelegrinatge musical, afavorit per a política cultural dels propietaris d'una de les cel·les, que transcendint el simple negoci turístic l'han transformada en un autèntic museu d'un gran valor i en seu del Festival Internacional Chopin de Valldemossa.

SHINDLER, Karolyn (2018). *Dorothea Bate i Myotragus balearicus. Una científica valenta, pionera en la recerca de fòssils*. Palma: Consell de Mallorca.

CABIB

Versió catalana dels dos capítols en què l'autora tracta de l'estada a les Balears de la científica Dorothea Bate, descobridora del *Myotragus balearicus* a la cova de na Barxa, a Capdepera.

SEGUÍ AZNAR, Miquel (2001), *La arquitectura del ocio en Baleares: La incidencia del turismo en la arquitectura y el urbanismo*. Palma: Leonard Muntaner Editor.

CABIB

El present estudi se centra en la incidència del fenomen turístic en l'arquitectura i l'urbanisme de les Illes Balears durant el període que va de 1900 a 1983. En aquest llibre, l'autor analitza en el context de el desenvolupament històric del turisme local, per una banda, les construccions hoteleres i residencials des del punt de vista tipològic i estilístic i, d'altra, les propostes i realitzacions dels nous enclavaments turístics, tenint en compte l'esdevenir de l'arquitectura i l'urbanisme, així com les disposicions i normatives d'àmbit local, o bé estatal, que les han regulat.

SEGUÍ LLINÀS, Miquel (1992). *El descubrimiento de las islas olvidadas: Las Baleares y Córcega vistas por los viajeros del siglo XIX*. Palma: Alpha·3.

CABIB

El que més sorprèn d'aquests viatgers que amb tant d'encert estudia Miquel Seguí és, sens dubte, que són uns descobridors, uns veritables descobridors. Sempre, però, el que cal preguntar en aquest cas és: què cerquen i per què ho cerquen? En definitiva, aquests descobridors ocuparien en una teoria dels descobriments un capítol completament a part.

TERRASSA, Josep (2007). «La drassana de na Ferradura». A: *Cap Vermell* [digital].

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

En els primers anys del segle XX les drassanes mallorquines patiren una greu crisi que feu desaparèixer algunes d'aquestes empreses i les altres estaven a punt de fer fallida; aquells anys es construïren ben pocs vaixells per a la navegació a vela. Entorn a 1907 es produí un canvi de tendència i la construcció naval s'animà.

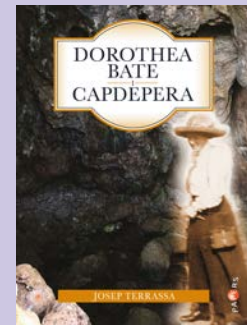
TERRASSA, Josep (2019). *Dorothea Bate i Capdepera*. Palma: Documenta Balear; Cap Vermell.

[CABIB](#)

Dorothea Bate fou una paleontòloga de Gal·les (Regne Unit) que durant tres anys consecutius, entre 1909 i 1911, va visitar les illes Balears per a excavar fonamentalment coves del litoral. Hi va anar a fi de trobar fòssils de la fauna del plistocè (primera època del quaternari, datada entre fa dos milions i deu mil anys).

En el seu recorregut per un despoblat i inhòspit litoral demanava als nadius si coneixien qualche indret on s'acumulassin ossos antics; utilitzava aquest eufemisme, perquè la gent desconeixia què era un fòssil i el seu valor científic.

Aquella científica autodidacta, carregada de coratge i tossuderia, va localitzar entre les encletxes de la cova de na Barxa (Capdepera) el primer crani d'un caprí del plistocè, una relíquia del passat que va anomenar *Myotragus balearicus*. Era el començament de la paleontologia balear.

Llibres i articles

Mallorca 1930-1936

ANDRESS, Reinhard (2001). *Der Inselgarten: das Exil deutschsprachiger Schriftsteller auf Mallorca 1931-1936*. Amsterdam: Rodopi B.V.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Un estudi molt complet d'escriptors alemanys a Mallorca durant la República. Hi ha capítols dedicats a Albert Vigoleis Thelen, Harry Graf Kessler, Franz Blei, Karl Otten, Marthe Brill, Erich Arendt, Klaus Mann, entre altres. Potser la visió més global del tema que mereixeria una traducció.

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (1931). *Ein Mensch wird Verbrecher: Aufzeichnungen des Leibgardisten von Al Capone*. Berlin: Universitas.

Versió original d'*Al servei d'Al Capone*, novel·la que va fer famosos Jack Bilbo en tot el món i que es va traduir a molts idiomes.

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (1933). *Al servicio de Al Capone: memorias de un gangster*. Madrid: Fenix.

Versió castellana de la novel·la pseudobiogràfica de Jack Bilbo en què conta la seva «experiència personal» a Chicago.

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (1937). *I can't escape adventure*. Cresser Press.

Primera edició de l'autobiografia de Jack Bilbo publicada poc després de deixar Catalunya per a continuar el seu exili a Gran Bretanya.

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (1946). *Out of my Mind: Strange Stories*. Londres: The Modern art Gallery Ltd.

Contes de Jack Bilbo, alguns dels quals estan relacionats amb Mallorca, concretament amb Cala Rajada i els seus pescadors i/o contrabandistes.

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (1948). *An Autobiography: The first forty years of the complete and intimate life story of an Artist, Author, Sculptor, Art Dealer, Philosopher, Psychologist, Traveller, and a Modernist Fighter for Humanity*. Londres: The Modern art Gallery Ltd.

Segona i monumental autobiografia de Jack Bilbo publicada a Londres el 1948. És la més sincera de totes i va acompanyada de moltíssimes fotografies i reproduccions de les seves obres d'art (pintura i escultura). Hi ha dos capítols dedicats a la seva estada a Mallorca, a Cala Rajada, on parla del seu bar Wikiki, de Joan March i del contraban.

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (1965). *Rebell aus Leidenschaft: Eine Leben für das Abenteuer*. Munic: Wilhelm Goldmann Verlag.

Tercera versió de la seva autobiografia, aquesta vegada en alemany i amb un pròleg de Henry Miller, on la seva novel·la sobre Al Capone torna a ser "autobiogràfica".

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (2014). *Rebelle par passion: une vie pour l'aventure*. Saint-Sulpice-la-Pointe: Les Fondateurs de Briques. [amb correspondència inèdita amb Henry Miller].

Versió francesa de la tercera autobiografia que, a més de la traducció del pròleg de Miller, reproduïx la correspondència entre Bilbo i Miller.

BILBO, Jack [Hugo Baruch] (2018). *Una autobiografia. Els quaranta primers anys de la completa i íntima història d'un Artista, Autor, Escultor, Marxant d'Art, Filòsof, Psicòleg, Viatjant i Lluitador Modern en favor de la Humanitat*. [trad. Gabriel Mir]. Palma: Documenta Balear.

CABIB

Versió catalana de la segona autobiografia de Bilbo, amb un pròleg del seu net, Ben Woodeson, amb texts del traductor Gabriel Mir i de Jordi Milà i Miquel Llull al voltant de l'estada de l'autor a Mallorca i a Sitges.

BLEI, Franz (1960). *Schriften in Auswahl: Mit einem Nachwort*. Munic: Biederstein.

Franz Blei va anar a parar a Cala Rajada perquè la seva filla, Sybille, hi tenia una granja de pollastres. Hi va estar al llarg de gairebé tots els anys republicans, on va rebre la visita de Walter Benjamin. *Lyd-wina*, una novel·la curta, narra l'ambient de Cala Rajada, especialment dels estrangers.

BRILL, Marte (2004). *Der Schmelztiegel*. [pr. Reinhard Andress]. Frankfurt: Edition Büchergilde.

Novel·la autobiogràfica en què narra la seva fugida d'Alemanya i la seva breu estada a Mallorca, a Alcúdia, el 1933 de camí cap al Brasil. Brill, jueva, descobreix a Mallorca el destí dels jueus i la discriminació dels xuetes encara en aquells anys. També va fer un estudi sobre la Inquisició que, sembla, encara resta inèdit.

DDAA (2019). *Islas de las cien voces* [coord. Carlota Vicens]. Palma: Documenta Balear; Plural.

CABIB

Novel·la, autobiografia, diari íntim, relat de viatges, literatura juvenil... es donen cita en aquestes pàgines per a oferir una particular visió de Mallorca, Menorca i Eivissa, illes evocades en una elegant polifonia de gèneres literaris i idiomes diferents. L'imaginari de les Balears en les literatures europees de el segle XX és, en efecte, el fil conductor d'aquest volum, impulsat pel grup de recerca de la UIB «Relat de viatges i mite insular. El viatge a les Balears».

EINSELE, Gabi; MASSANET, Maria; REXACH, Gregori (2015). *El temps s'esmicola. L'exili centreeuropeu a Cala Rajada (1930-1936)*. Capdepera: Ajuntament de Capdepera.

CABIB

Cala Rajada es converteix durant la Segona República en la destinació elegida per tota una sèrie de personatges centreeuropeus, intel·lectuals, artistes, pintors, escriptors..., que arriben a Mallorca fugint de les circumstàncies adverses que hi havia als seus països. De la nit al dia el petit nucli de pescadors duplica la seva població i s'omple de turistes «especials» que modifiquen el ritme de la vida quotidiana.

FERRÀ I MARTORELL, Miquel (2007). *Palma vista pels escriptors: Ciutat passa a passa*. Palma: Miquel Font.

CABIB

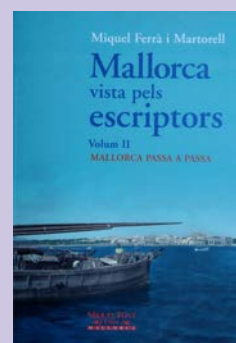
Són prop de cent cinquanta els narradors, poetes, científics o viatgers que van demostrar estima i interès per Palma i per Mallorca, i que han estat recollits tant en la seva vessant escrita –amb la reproducció d'alguns dels seus textos relatius a Mallorca– com en el seu vessant biogràfic, de vegades tant o més interessant que el que van deixar escrit sobre la nostra identitat cultural i geogràfica.

FERRÀ I MARTORELL, Miquel (2009-2010). *Mallorca vista pels escriptors. 2 vol.* Palma: Miquel Font Editor.

CABIB; CABIB

En aquests dos volums el recorregut literàriogeogràfica és per tota l'illa de Mallorca. Nombrosos autors de diferent procedència escriuen sobre la seva visió o experiència mallorquina.

FERRÀ I MARTORELL, Miquel (2010). «El gàngster Bilbo (1933)». A: *dBalears* (23 agost).

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Article sobre Jack Bilbo i la seva relació amb Al Capone, encara que obvia que *Al servicio de Al Capone* és en realitat una novel·la.

FERRÀ I MARTORELL, Miquel (2010). «Un bar africà a Mallorca (1932)». A: *dBalears* (25 agost).

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

El bar Wikiki és un dels mites de l'estada de Jack Bilbo a Cala Rajada i aquest article ens parla de l'ambient que es va crear al seu voltant, amb estrangers, jazz i gin-fizz.

FINESTRES, Jordi i SIERRA, Roland (2004). «De Chicago a Sitges: la increïble història de Jack Bilbo, l'home de confiança d'Al Capone». A: *Sàpiens* 19 (maig), p. 22-28.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

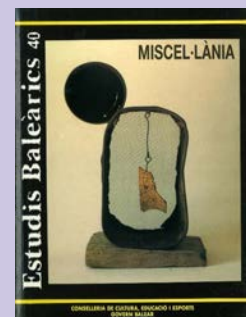
Reportatge sobre la relació entre Jack Bilbo i Al Capone, amb moltes fotografies. Els autors sembla, però, que no han llegit la segona autobiografia de Bilbo.

GARCIA BONET, Germà (1991). «Els comtes de Kessler i de Keyserling i la seva relació amb l'illa de Mallorca». A: *Estudis Baleàrics*, 40 (juliol), p. 21-30.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

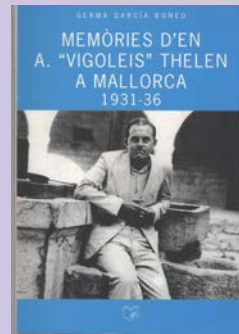
García Bonet ens explica la relació de dos personatges molt interessants amb Mallorca.

GARCIA BONET, Germà (2010). *Memòries d'en A. «Vigoleis» Thelen a Mallorca 1931-36*. Palma: Cort.

CABIB

Un estudi acurat de l'obra i estada a Mallorca d'Albert «Vigoleis» Thelen: En els seus «records» ens ofereix un quadre contemporani i polític d'una Mallorca que era llavors, anys 1931, encara un autèntic raconet del paradís.

HINRICHSEN, Klaus E. (1993). «Visual Art Behind the Wire». A: *The Internment of Aliens in Twentieth Century Britain* (1993). [ed. Cesarani, David; Robin, Anthony], p. 188-209.

ENLLAÇ DIRECTE [consultat 9 abril 2020]

Alguns dels exiliats a Mallorca, entre ells el mateix Jack Bilbo, després es refugiaren a Gran Bretanya. A banda dels perseguits per motius «racials», religiosos i polítics, Gran Bretanya havia acceptat artistes l'obra dels quals havia estat marcada pels nazis com a «art degenerat» des del 1937.

JANER TORRENS, Antoni (2018). «Cala Rajada, l'Arcàdia feliç alemanya. Walter Benjamin i els drama dels jueus a Eivissa». *Ara Balears* (6 octubre).

ENLLAÇ DIRECTE [consultat 9 abril 2020]

Com a illa que és, Mallorca sempre ha exercit un gran poder hipnòtic. Al principi dels anys trenta un dels seus racons més captivadors va ser Cala Rajada, a Capdepera. Així la descrigué un dels seus il·lustres hostes, el pintor Jack Bilbo: «Era un lloc encisador, habitat per gent que tots ells havien d'oblidar o ocultar alguna cosa: exiliats, contrabandistes, fills de famílies riques i parelles clandestines»

JANER TORRENS, Antoni (2018). «Nazis a les Illes». A: *Ara Balears* (7 desembre)

ENLLAÇ DIRECTE [consultat 9 abril 2020]

El 30 de gener de 1933, quan Hitler fou nomenat canceller, a Mallorca ja hi havia molts alemanys. Ens començaren a visitar a final del segle XIX atrets pel clima mediterrani. Gaudien d'una bona xarxa d'infraestructures: consolat, església pròpia, botigues, pensions, hotels, diaris i una escola al barri de Son Armadans (Palma).

JOAN TOUS, Pere (2010). «Karl Otten: *Torquemada Schatten*». A: *Cap Vermell* (19 maig 2010).

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Una aproximació a Karl Otten i a la seva novel·la sobre el començament de la Guerra Civil a Cala Rajada i Capdepera, escrita pel professor de la universitat alemanya Pere Joan Tous.

KRASCHUTZKI, Heinz (2004). *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*. [pròleg de David Ginard] Palma: Miquel Font Editor.

[CABIB](#)

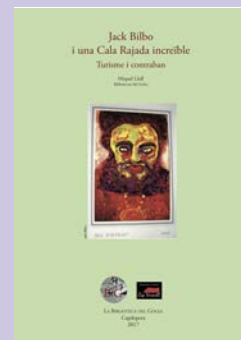
Amb tota probabilitat el nom de Heinz Kraschutzki no signifiqui res per a la gran majoria. De fet, fins i tot alguns historiadors han dubtat de la seva existència i han associat aquest nom amb tota classe de llegendes. Res més enfora de la realitat. Miquel Font Editor publica Heinz Kraschutzki. *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*, el llibre que reproduïx les vivències d'aquest personatge des de l'any 1931 fins al 1957 i que aporta, com a novetat més destacada, «el punt de vista d'un estranger sobre la manera d'actuar del sistema repressiu dels feixistes».

LLULL, Miquel [Miquel Flaquer] (2010). «Jack Bilbo i una Cala Rajada increïble». A: *Cap Vermell* (15 juny).

[ENLLAÇ DIRECTE](#); [ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

En el marc de les IV Jornades d'Estudis Locals de Capdepera, aquest text és una comunicació sobre un dels personatges més interessants de tota la colla d'artistes que s'establiren a Cala Rajada durant una part de la Segona República

LLULL, Miquel (2012). «Rudolf Levy a Cala Rajada». A: *Cap Vermell* [digital]. (7 juny).

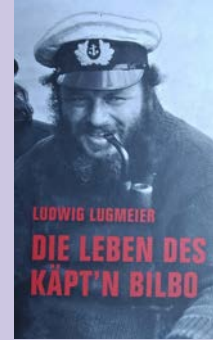
[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Rudolf Levy (1875-1944) fou un dels artistes que residiren a Cala Rajada i hi deixaren una petjada pictòrica.

LUGMEIER, Ludwig (2017). *Die Leben des Käpt'n Bilbo*. Berlin: Verbrecher Verlag.

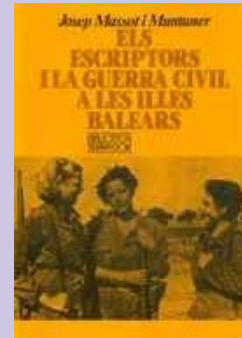
Una biografia de Jack Bilbo que tracta de fugir dels estereotips i de les autollegendes del personatge.

MASSOT I MUNTANER, Josep (1990). *Els escriptors i la Guerra Civil a les illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 160-163.

[CABIB](#)

Entre els diferents escriptors que estudia Massot i Muntaner en aquest llibre, n'hi ha alguns que són exiliats alemanys i d'altres estrangers relacionats amb Mallorca.

MASSOT I MUNTANER, Josep (2004). «Heinz Kraschutzki, un pacifista alemany a les presons franquistes». A: *Serra d'Or* (juliol-agost), p. 99-100. També publicat amb notes a: *Escriptors i erudits contemporanis. Quarta sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 245-253.

[CABIB](#)

Uns altra aproximació a Heinz Kraschutzki per un dels historiadors més importants de la Guerra Civil.

MERZ MAIL. *Jack Bilbo & Kurt Schwitters: La Isla de Man y la Modern Art Gallery*.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Recurs digital sobre artistes exiliats a Gran Bretanya, en el qual, una vegada més, hi té un gran protagonisme Jack Bilbo.

MILÀ, Jordi (2016). *Històries del poble silenciós: Sitges, durant la Guerra Civil*. Sitges: Ajuntament de Sitges.

CCUC

Després de Cala Rajada, Bilbo es va instal·lar a Sitges, on també va obrir un bar i on el va agafar la Guerra Civil. Aquest llibre explica les seves experiències dels anys 34-36.

MIOMANDRE, Francisco (1934). *Mallorca*. Madrid: La Nave.

CABIB

Una guia de viatge de Mallorca de l'època que tractam, que ens dona una idea de com era la illa i com la volien veure els viatgers.

MORRIS, Michael (1994). *Natacha Rambova: Madam Valentino: las muchas vidas de Natacha Rambova*. Barcelona: Circe.

CABIB

Natacha Rambova va viure molts anys a Mallorca, i a Gènova; en aquest llibre se n'explica una part. A més, es parla de les seves múltiples professions: dissenyadora de vestuari i de decorats, directora artística, guionista, productora cinematogràfica i actriu ocasional, a més del disseny de moda i l'egiptologia.

MULET GUTIÉRREZ, Maria-Josep; OLIVER TORELLÓ, Joan-Carles; SEBASTIÁN SEBASTIÁN, Maria (2018). «Refugio y turismo en las Islas Baleares. Fotógrafos y artistas multidisciplinares en el período de entreguerras». Girona: Jornades Imatge i Recerca.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

En els anys vint i trenta de segle XX, molts fotògrafs i artistes polifacètics europeus van residir temporalment a les Balears per ser una estació turística lligada a l'oci i al turisme cultural alhora que disposava d'una economia de baixos preus, nivell de vida assequible i proximitat a les metròpolis.

OTTEN, Karl (1980). *Torquemadas Schatten*. Hamburg: Konkret Literatur.

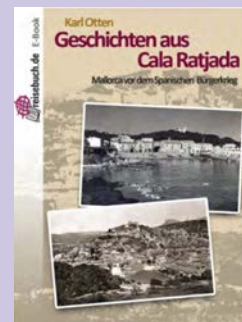
Aquesta novel·la està ambientada al començament de la Guerra Civil a Capdepera i Cala Rajada. Escrita des de l'expressionisme alemany, en fa una interpretació molt personal partint d'una realitat sempre controvertida. Se'n prepara una versió catalana amb el títol de «L'ombra de Torquemada».

OTTEN, Karl (2013). *Geschichten aus Cala Ratjada*. Eutin: Reisebuch.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

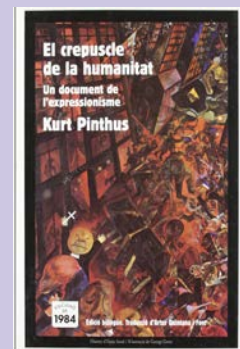
Una relació d'articles i narracions amb Cala Rajada al fons, que serviran de base per a l'escriptura de la novel·la *Torquemadas Schatten*.

PINTHUS, Kurt (2002). *El crepuscle de la humanitat. Un document de l'expressionisme*. Barcelona: Edicions de 1984.

[CABIB](#)

Una gran antologia de la poesia expressionista alemanya i, entre els autors seleccionats, hi ha Karl Otten, resident a Cala Rajada durant alguns anys.

RINYON, Lluçia (2010). «Jack Bilbo a Cala Rajada». A: *Cap Vermell* (26 setembre 2010).

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Una visió molt personal sobre l'estada de Jack Bilbo a Cala Rajada: «Jack Bilbo, un personatge encisador, tenia alguna cosa a amagar i, cametes me valguin, partí cap a Cala Rajada, un llogaret al qual no arribava, ni arriba encara ara, el tren. Li va ser fàcil fer amistat amb contrabandistes, exiliats, descastats i altra gent de mal viure. Va obrir un bar que arplegà tota la púrria dels voltants, ell en comptà una seixantena, i fou un èxit.»

ROCA ARAÑO, Francisca (2015). *La imagen de Mallorca en la novela del exilio alemán. Torquemadas Schatten de Karl Otten, Das Trojanische Pferd de Franz Blei y Der Schmelztiegel de Marte Brill*. UIB: Tesi doctoral.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Un estudi en forma de tesi doctoral sobre tres dels grans autors en llengua alemanya exiliats a Mallorca, amb una anàlisi de les obres i també de les seves biografies.

SEPASGOSARIAN, Alexander (2018). «Marte Brill und der Sommer des Exils auf Mallorca». A: *Mallorca Magazin* (7 gener).

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Article sobre Marte Brill i la seva estada a Mallorca, on s'estableix a Alcúdia amb la seva filla el 1933 fugint de l'Alemanya nazi. Autora d'una autobiografia on narra tots aquests fets, així com el descobriment de la discriminació dels jueus i dels seus descendents xuetes.

SOLER SUMMERS, Guillermo (2013). «Mallorca bajo la bota de Hitler». A: *Diario de Mallorca* (20 juliol).

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Entre 1934 i 1945 l'illa va ser centre d'operacions d'un dispositiu d'agents de l'Alemanya de Hitler. L'objectiu era detectar la presència de persones considerades enemigues de el règim nazi, com era el cas dels jueus.

TERRASSA, Josep (2017). «El turisme a Capdepera durant la II República». A: *Cap Vermell* [digital].

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

En el marc de les IV Jornades d'Estudis Locals de Capdepera, es va presentar aquesta comunicació on es veu clarament la influència dels estrangers, especialment alemanys, en els inicis del turisme a Cala Rajada.

VALERO, Vicente (2007). *Walter Benjamin a Eivissa 1932-33*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

[CABIB](#)

Walter Benjamin va passar llargues temporades a Eivissa durant els anys republicans, però també va visitar el seu amic Franz Blei a Cala Rajada, on també residia el traductor de contes eivissencs Friedrich Burschell.

VIGOLEIS THELEN, Albert (2006) *La isla del segundo rostro*. Barcelona: Anagrama.

[CABIB](#)

Sens dubte aquesta novel·la amb tocs autobiogràfics de Thelen, és l'obra magna dels escriptors estrangers exiliats a Mallorca. Resident a Gènova, entre altres llocs de Palma, Thelen ens conta les seves aventures, potser algunes d'elles imaginàries, però amb personatges reals.

VINCENT, Jutta (2005). «Muteness as Utterance of a Forced Reality: Jack Bilbo's Modern Art Gallery (1941-1949)». *A: Arts in exile in Britain 1933-1945: Politics and Cultural Identities* [edited by Shumalith Behr and Marian Malet]. Amsterdam; Nova York: Rodopi B. V., p. 301-338.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

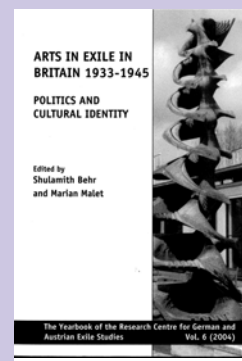

Un altre text especialitzat sobre artistes exiliats a Gran Bretanya que té en Jack Bilbo la seva connexió amb Mallorca.

VINZENT, Jutta (2005a). «“Auto”-text und Kon-text: Konzeptionelle Überlegungen zu Michel Foucault im Blick auf Exilkünstler». *A: Exilforschung: ein Internationales Jahrbuch*. Band 23 «Autobiografie und Wissenschaftliche Biografie». Munic: text + kritik in Richard Booberg Verlag, p. 179-194.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Un estudi interpretatiu de les autobiografies de Jack Bilbo que ens desvelen algunes de les claus per a entendre aquest autor i aventurer.

Recursos audiovisuales

CAPELLÀ, Antoni (2017). *El temps s'esmicola (1930-1936). L'exili centreeuropeu a Cala Rajada*. Capellà Films; Agustí Torres.

També a IB3, *L'Hora D*, cap. 7.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

L'exili centreeuropeu a Cala Rajada (1930-1936). Fugien de l'infern del nazisme. Eren escriptors i artistes que van arribar a Cala Rajada (Mallorca). Allà pensaven haver trobat la tan anhelada tranquil·litat, fins que un dia, de sobte, a l'illa, un altre infern es va desencadenar.

Un Home íntegre (2017). «Una mirada cap enrere», cap. 26. IB3, 25 setembre 2017.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Programa de televisió dedicat a la biografia de Heinz Kraschutzki, militar i pacifista alemany, que va establir el seu exili a Cala Rajada, on es va fer empresari d'objectes de ràfia i va deixar una petjada que ha arribat fins als nostres dies.

BUCKARD, Christian; GUTHMANN, Daniel (2018). *Eine Deutsche Liebe*.

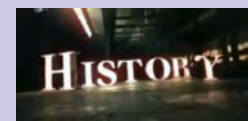
[YOUTUBE](#) [consultat 9 abril 2020]

Cala Rajada, colònia d'artistes. El port pesquer es va convertir en destí avantgardista per a artistes i intel·lectuals que van abandonar Alemanya amb l'auge del nazisme. Entre ells destaca la figura de Heinz Kraschutzki, pacifista i antifeixista que va deixar una gran empremta.

Vegeu reportatge periodístic sobre el documental:

MONEO, Myriam B. (2018). «Mallorca, refugio político alemán». A: *Diario de Mallorca*.

[ENLLAÇ DIRECTE](#) [consultat 9 abril 2020]

Franz Blei per Max Oppenheimer.

Marte Brill i la seva filla.

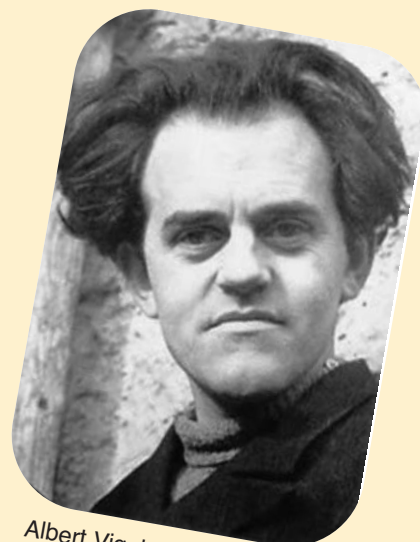
Sibylle Blei fotografiada per Trude Fleischmann.

Karl Otten.

Jack Bilbo.

Albert Vigoleis Thelen.

Heinz Kraschutzki davant «Las Estrellas, el seu taller de ràfia.